

ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

пейзажної образності в музиці. Використовуючи традиційні жанри, пов’язані з образами природи, композитор оновлює їх гармонічними та поліфонічними барвами. Закони хорової музики як жанру демократичного не дають змоги значно ускладнювати мову і композицію творів, що підтверджують проаналізовані у статті хорові мініатюри.

1. Бонфельд М. О специфике воплощения конкретного в содержании музыки / М. Бонфельд // Критика и музыковедение: [сб. ст. / сост.: В.С. Фомин]. – Л.: Музыка, 1975.

2. Ванслов В.В. Об отражении действительности в музыке: Очерки Виктор Владимирович Ванслов. – М.: Музгиз, 1953. – 236 с.

3. Крауклис Г.В. Проблемы западноевропейского программного симфонизма XIX века: автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра искусствоведения: спец. 17.00.02 “Музыкальное искусство” / Г.В. Крауклис. – М., 1982. – 48 с.

4. Кияновська Л. Українська музична культура: Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2000. – 184 с.

5. Лащенко А. Особенности хорового творчества Б.Н. Лятошинского и его влияние на развитие украинского советского хорового искусства // Борис Николаевич Лятошинский. Сборник статей. Сост. М.Д. Котица, – Київ: Музична Україна, 1987. – С. 84–91.

6. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи: в 2 т. / Станіслав Людкевич; [упорядк., ред., вст. ст. і прим. З. Штундер]. – Львів: Дивосвіт, 1999. – Т. 1. – 496 с.

7. Муха А.І. Принцип програмності в музиці / Антон Іванович Муха. – К.: Наук. думка, 1966. – 175 с.

8. Пархоменко Л. Українська хорова п’єса. Київ: Наукова думка, 1979, – С. 129 – 134.

9. Фрайт О.В. Особливості втілення принципу програмності в українській фортепіанній музиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво” / О.В. Фрайт. – К., 2000. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016

УДК 37.015.3

Оксана Калінська, старший викладач Національного університету “Львівська політехніка”

ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

У статті обґрунтовано окремі аспекти використання маніпулятивних прийомів як складової частини педагогічної майстерності викладача. Зроблена спроба привернути увагу до проблеми застосування маніпуляцій суб’єктами навчально-виховного процесу з метою покращення його якості. Визначено, що маніпуляція у педагогічній діяльності повинна будуватися на гуманістичній основі.

Ключові слова: педагогічна майстерність, маніпуляція, маніпулятивний вплив, навчально-виховний процес.
Літ. 14.

Оксана Калинская, старший преподаватель Национального университета “Львовская политехника”

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАНИПУЛЯТИВНЫХ ПРИЕМОВ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ

В статье обосновано отдельные аспекты использования манипулятивных приемов как составной части педагогического мастерства преподавателя. Сделана попытка привлечь внимание к проблеме применения манипуляций субъектами учебно-воспитательного процесса с целью улучшения его качества. Определено, что манипуляция в педагогической деятельности должна строиться на гуманистической основе.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, манипуляция, манипулятивное воздействие, учебно-воспитательный процесс.

Oksana Kalynska, Senior Lecturer National University “Lviv Polytechnic”

THE USING OF THE MANIPULATIVE TECHNIQUES AS AN INTEGRAL PEDAGOGICAL SKILL OF TEACHER

The article deals with the individual aspects of manipulative techniques as part of the pedagogical skills of teachers. The author makes an attempt to draw the attention to the problem of using the manipulation of students as subjects in the educational process in order to improve its quality. The article determines that the manipulation in the pedagogical activity should be based on the humanistic basis.

Keywords: pedagogical mastery, manipulation, manipulative effect, the educational process.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, вимагають нових підходів до освіти й виховання підростаючого покоління. Поширення інноваційних форм навчання та виховання зумовлюють пошук оптимальної стратегії і

ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

механізмів розвитку педагогічної освіти. Важливі завдання освітніх інститутів усіх рівнів мають бути спрямовані на підготовку компетентного спеціаліста, здатного постійно самоудосконалюватися, конкурувати на сучасному ринку праці і легко адаптуватися до змін.

Отож перед педагогом сучасного навчального закладу ставиться вимога володіти цілою гамою спеціальних, професійних умінь, передусім, пов’язаних з його психолого-педагогічною підготовкою. У своїй професійній діяльності він зіштовхується з необхідністю вчити не лише знанням, але й способам їх одержання, він створює умови розвитку людини, її освіти, а основу педагогічної освіти складає психолого-педагогічне знання як учіння про сутність людини і закономірності її розвитку [6].

Проблема взаємодії суб’єктів навчальної діяльності залишається предметом вивчення філософії, соціології, педагогіки, психології. Така взаємодія як категорія педагогічної науки відображає цілий процес впливу об’єктів один на одного у їхній взаємодіяльності. Педагогіка маніпуляції постає як ефективний спосіб організації таких взаємин у навчально-виховному процесі.

У зв’язку із зазначеним вище надзвичайно актуальним є аналіз психолого-педагогічних впливів на ефективну педагогічну взаємодію з використанням маніпулятивних прийомів в навчально-виховному процесі, що є досить вагомою категорією педагогічної майстерності.

Ми поставили перед собою завдання розглянути маніпулятивні прийоми, які застосовуються в професійно-педагогічному спілкуванні як складову частину педагогічної майстерності і оцінити їх вплив на суб’єктів навчально-виховної діяльності. Це і є метою нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного аспекту особливостей використання маніпулятивних прийомів як складової частини педагогічної майстерності в навчально-виховному процесі не є новою і є важливим об’єктом педагогічної науки, що засвідчує надзвичайну актуальність проблем професійного розвитку педагога та знаходить своє відображення у працях як закордонних так і українських вчених.

Сучасні педагоги та психологи пропонують кілька типологій стратегій впливу на людину, основним критерієм у яких є ставлення до партнера по спілкуванню як до суб’єкта чи об’єкта. В останні роки було проведено ряд цікавих теоретичних і експериментальних

досліджень, присвячених таким аспектам, як передумови, технології та механізми використання маніпулятивної поведінки як частини педагогічної майстерності в навчально-виховному процесі. Теоретичною базою для застосування таких методів стали дослідження Е. Шострома, В. Юрченко, Я. Турбівського, Г. Корнетова, О. Сидоренко, Е. Щеглової, О. Тарелкіна, П. Волинець, О. Литвинчука, О. Пелехатого, О. Прокоф’євої, О. Белявської, Т. Богатирьової, А. Дик, С. Бондаренко, М. Присяжнюка, Л. Гапоненко, О. Гнапока, І. Гордієнко-Митрофанової, М. Мазниченко, Л. Велитченка та ін.

Також проблеми формування особистості сучасного педагога та його педагогічної майстерності висвітлено в працях В. Андрущенко, С. Гончаренка, Л. Губерського, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, В. Кушера, О. Савченка, О. Сердюка, І. Надольного, В. Огнев’юка, І. Синиці, І. Табачека, О. Діордіяшенка та ін.

Досліджуючи проблему формування та розвитку особистості сучасного вчителя, І. Табачек наголошує, що особистість вчителя як професіонала та компетентного фахівця має тенденцію характеризуватися як ідеал людини, адже це зумовлюється необхідністю гармонійного самовдосконалення, що забезпечує педагогу професійну, інтелектуальну та моральну довершеність [11].

У своїй праці про головні елементи педагогічної майстерності О. Діордіяшенко зауважує, що майстерність педагога – в “олюднюванні”, натхненності знання, яке не переноситься з книг в аудиторію, а висловлюється як власний погляд на світ. На основі таких професійних знань формується педагогічна свідомість. Принципи і правила педагогічної майстерності виробляються на підставі особистого досвіду. Головними елементами педагогічної майстерності автор у своєму дослідженні називає гуманістичну спрямованість діяльності, професійну компетентність, професіоналізм, педагогічні здібності та педагогічну техніку. Отже, педагогічна майстерність є цілим великим комплексом якостей викладача, що забезпечує високий рівень його професійної діяльності [3].

У окремих роботах українських психологів представлені дослідження особливостей маніпулятивної взаємодії суб’єктів навчально-виховного процесу [7], психологічні механізми виявлення та протидії маніпулятивним намірам у студентів [2]. Цікаву класифікацію маніпуляцій вчителів наводить Е. Шостром. Він виділяє такі прийоми як використання системи доносів,

використання системи улюбленців, створення атмосфери невідомості, приниження, оцінка як покарання, невтішні порівняння [14].

Е. Доценко наголошує, що неможливо обійтися без маніпуляції (зазвичай як негативного явища) в сферах управління, психотерапії, освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових публікацій показав, що в проведених дослідженнях недостатньо представлений професійний аспект особливостей використання маніпулятивних прийомів як складової педагогічної майстерності викладача сучасного навчального закладу. У дослідженнях науковців маніпуляція в педагогічній взаємодії переважно розглядається як стратегія поведінки і основний акцент робиться на її деструктивних проявах, це ми бачимо в роботах Н. Волинець, О. Сидоренко, О. Тарелкіна, М. Присяжнюка, А. Дик, Н. Гегена. Є згадка про неусвідомлюване застосування маніпуляції як захисного механізму в дослідженнях Н. Перхайло, М. Пелехатого, І. Беляєвої. При цьому практично відсутні роботи, що розглядають її позитивний вплив, коли маніпулятивні прийоми використовуються лише в певних ситуаціях і спрямовані на досягнення соціально бажаних цілей без негативного характеру.

Незаперечним є те, що істотною ознакою маніпуляції є прихований характер впливу маніпулятора на об’єкт маніпуляції. Як свідчить аналіз науково-педагогічної літератури щодо означеної проблеми, до теперішнього часу відсутній єдиний підхід вивчення маніпулятивних прийомів. Особливо не вивчені маніпулятивні технології в педагогічному процесі як складової педагогічної майстерності викладача.

Постановка питання про педагогічне маніпулювання та його використання у педагогічній майстерності викладача, очевидно, пов’язана з негативним сприйняттям самого терміну “маніпуляція”. Проте у цього слова є і інші значення: дія при виконанні якоїсь складної роботи, система способів ідеологічної і духовної дії. У даному випадку все залежить від мети, яка переслідується педагогом і від конкретної педагогічної ситуації. Якщо ця мета гуманістична, то такий елемент педагогічної техніки, як маніпуляція, безумовно, має право на існування. Труднощі виникають у встановленні тієї тонкої грані, яка розділяє першу і другу межу значення цього слова.

Педагогічна майстерність – вияв високого рівня педагогічної діяльності. Дослідники педагогіки тлумачать її як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних

наслідків, це синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей вчителя. До елементів педагогічної майстерності належать: гуманістична спрямованість діяльності, професійна компетентність, професіоналізм [9].

Адже актуалізація особистості педагога та його майстерність реалізується саме у процесі формування його професійно важливих якостей, що відбувається на основі вищих – морально-духовних ціннісно-світоглядних аспектів особистості, які постають центральним складником ідеальної моделі вчителя як професіонала, патріота та особистості [1].

Отже, висока психолого-педагогічна культура викладача навчального закладу дає можливість здійснювати компетентний вибір ефективних форм, методів, засобів навчання і виховання, що є серйозною запорукою успішної реалізації педагогічного процесу. Дотримуючись педагогічного такту, викладач має чинити так, щоб дії і вчинки студента мали не тільки моральний, а й навчально-виховний вплив [10].

Вибір педагогічних маніпулятивних прийомів у процесі педагогічного спілкування, на думку О. Тарелкіна, багато в чому визначається особливостями особистості самого викладача. Водночас, маніпулятивний стиль педагогічної взаємодії має відповідати сучасним тенденціям гуманізації освітнього процесу [12].

Про важливість вміння вчителя застосовувати педагогічні маніпулятивні прийоми з виховною метою наголошує Я. Турбівський. На думку науковця, вчитель має застосовувати всю свою педагогічну майстерність та досвід, щоб не нашкодити, а вдало та вміло застосувати той чи інший прийом і не забувати про їх досить сильний вплив на вихованців [13].

Як зазначає усвоєму дослідженні О. Самборська, педагогічний маніпулятивний вплив – це спрямування інформації від однієї людини до іншої з метою змін психологічних характеристик, поведінки та інших особливостей партнера спілкування. У більшості випадків, психологічний вплив зводиться до взаємного обміну інформації, впливу і взаємовпливу, до взаємодії з певних мотивів і переслідує певну мету [8].

Педагогічно-маніпулятивний вплив у межах взаємодії людини з людиною (особистістю) у спілкуванні розуміється нами як міжособистісний, який є невід’ємним атрибутом нашого повсякденного життя. У педагогічному процесі усі діють з різних позицій. Головна мета впливу – розвиток тих, хто навчається. Педагог, який організує стосунки в навчально-виховному

процесі, має це робити таким чином, щоб вони були спрямовані на розвиток за допомогою певних дій, форм роботи, адже він виступає не тільки як організатор пізнавальної, трудової та інших видів діяльності, але й як ініціатор спілкування. Тому у нього повинні бути добре розвинені творчі, організаторські здібності, на основі яких він зможе організувати навчальний процес, викликати інтерес до учбової діяльності – сприятливі міжособистісні стосунки забезпечують і особистісну захищеність [5].

Варто також відзначити, що в педагогічному процесі часто виникають складні педагогічні ситуації, які необхідно вирішувати, щоб процес спілкування протікав оптимально. Прояви явних симпатій, експресії приязні, схвалення, радощів натхнення переконують в правильності вибраної тактики, способів і стилю спілкування. І навпаки, байдужість або очевидний негативізм примушують задуматися про допущені прорахунки, і тоді педагогу варто шукати інший шлях до взаєморозуміння [5].

Оскільки будь-який психологічний акт, спрямованість і зміст діяльності залежать від особистісного сенсу і установок суб’єкта діяльності, від його ставлення до світу, то слід враховувати не тільки інструментальне оснащення маніпулятивної поведінки, але і ціннісно-сміслові установки суб’єктів, які демонструють цю поведінку.

Отже, синтезуючи погляди різних дослідників можна визначити маніпуляцію як один пункт із п’яти типів міжособистісних взаємовідносин. Хоча такі взаємовідносини не зараховують до позитивних, але, в силу обставин і конкретної ситуації, кожний тип стосунків (включаючи маніпуляцію) може виявитись як позитивним, так і негативним.

Викладач зобов’язаний забезпечити процес і результат оволодіння студентами певною дисципліною. Для досягнення цієї мети він може застосовувати різні механізми впливу на особистість: переконання, навіювання, приклад і наслідування тощо.

В результаті нашого проведення аналізу досліджень різних вчених, якщо розглядати все розмаїття взаємовідносин “викладач – студент”, взявши за основу їх якість, можна говорити про два види педагогічного спілкування. Перший вид можна виділити як реальне педагогічне спілкування, схематично воно описується формулою “суб’єкт – викладач, суб’єкт – студент”. Це означає, що обидва партнери за взаємодією будують його так, щоб враховувати психологічні особливості один одного: інтереси,

мотиви, цілі, бажання, темперамент, здібності. Другий тип педагогічного спілкування визначається як педагогічне маніпулювання. Схематично його можна описати формулою “суб’єкт – викладач, об’єкт – студент”. Викладач виступає не суб’єктом спілкування, а суб’єктом впливу, студент, відповідно, – об’єктом впливу. При цьому немає взаємодії, а є однонаправлений вплив. В загальному, наші навчальні заклади орієнтовані на того, хто вчиться як на об’єкт. Відповідно і ставлення викладача як до об’єкта. Але педагогу варто пам’ятати, що група далеко не однорідна за своїм складом, перед викладачем сидять студенти з дуже різними здібностями і характерами.

За аналізом проведених вченими досліджень – всі студенти вважають, що вони є постійними об’єктами маніпулювання з боку викладачів, батьків чи товаришів, а от себе вони визнають ініціаторами маніпуляцій значно рідше. Але педагогам навчального закладу працювати необхідно з усіма, хто сидить по той бік викладацького столу, тому розпочинається тонка психологічна гра, в якій часто доводиться використовувати різні засоби маніпуляції. Правда, не варто думати, що маніпулювання – односторонній процес. Студенти теж є умілими маніпуляторами, хоч намагаються часто приховувати та замовчувати такі факти. Педагогу не варто забувати, що у кожній ниточки, що сполучає його із студентом, два кінці. І вони не менш успішно, ніж викладач, смікають за ці ниточки. Тобто, і викладач і студент чудово маніпулюють один одним. Адже мета студента – оволодіти певними дисциплінами, а кількісним еквівалентом якості знань виступає оцінка. За певних обставин студент може бути незацікавленим у знаннях, але бажає отримати високу оцінку. Тоді він вдається до механізмів соціально-психологічного впливу. У таких умовах, коли обидві сторони часто є зацікавленими у впливі на іншу сторону, і виникає маніпуляція. Саме тут педагогу варто чітко розуміти ті кордони впливу між маніпулятивними прийомами та педагогічною майстерністю використання своїх професійних знань, якостей та умінь, щоб вони викликали позитивний ефект.

З досліджень виділено, що схильність педагогів до маніпулювання є загальноособистісною якістю, яка існує у формі психологічної готовності до актуалізації в студентів намірів, що не збігаються з їх актуально існуючими бажаннями, потребами і мотивами, тому це й проявляється у вигляді впливів на студентів, які можуть виступати як у формі педагогічного впливу (в рамках педагогічної майстерності), так і виходити за її

ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА

межі. Також, визначено, що маніпулювання в професійно-педагогічній діяльності може приймати різні форми. У педагогічній практиці поширені два види маніпулятивних прийомів: 1) маніпуляції як засіб самоствердження педагогів за рахунок ущемлення особистості студентів і 2) маніпуляції як спосіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом активізації навчальних і морально-поведінкових дій студентів. При цьому перші є скоріше відображенням макіавеллістичних особистостей, а другі – професіоналізму і педагогічної майстерності. Критерієм модальності маніпуляцій слід вважати етичні принципи і моральні норми, а також мотиви і цілі, якими керується суб’єкт впливу.

Схильність до маніпулювання у педагогів має складний динамічний характер. У початківців педагогів в перший рік їх роботи відзначаються дещо завищені показники маніпулятивної комунікативної установки і розмитості морально-етичних норм. Потім відбувається значне їх зниження. З часом у педагогів розширюється спектр маніпулятивних прийомів, використовуваних у професійній діяльності. При цьому зі збільшенням досвіду роботи в навчальному закладі педагоги в спілкуванні з студентами частіше застосовують педагогічні маніпулятивні прийоми, ніж егоїстичні, що свідчить про підвищення їх професіоналізму та педагогічної майстерності.

З віком і придбанням педагогічного досвіду та професійної майстерності відбувається формування стійкої позитивної концепції людини, характерною для зрілої особистості. Спостерігається позитивна динаміка на рівні вираженості гнучкості поведінки, пізнавальних потреб і креативності, що є показником зростання педагогічної майстерності та рівня самоактуалізації.

Отже, питання використання викладачами методів маніпулятивного впливу в рамках педагогічної майстерності є дуже важливим. Педагогічна майстерність повинна бути природною якістю викладача, має включати вміння встановлювати взаємодію з студентами в навчальному процесі, з повагою ставитися до думок та поглядів інших, дотримуватися педагогічного такту в усіх ситуаціях педагогічної діяльності. Викладачеві завжди потрібно знати, що він впливає на тих, кого навчає, можливо, навіть не усвідомлюючи цього. Тому особистість педагога має бути прикладом для студентів у всьому, гідно поводити себе в будь-яких ситуаціях з метою налагодження ефективної взаємодії в системі “викладач-студент” для постійного поліпшення навчального процесу [4].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Впродовж аналізу матеріалу дослідження з’ясувалось: майже всі учасники навчально-виховного процесу знають, що вони маніпулюють та розуміють, що таке маніпуляція, проте розуміння самих прийомів маніпуляції не зовсім чітке, тому більшість учасників (як викладачі так і студенти) мають бажання дізнатися більше інформації про маніпулятивне ставлення у навчальному процесі, про тактики і конкретні маніпулятивні прийоми, які використовують маніпулятори.

Зважаючи на все це, варто зазначити, що значний позитивний ефект на освітній процес мали б відповідні тренінги, які б сприяли умінню розпізнавати і правильно реагувати на маніпуляцію; тренінги, які навчають розпізнавати техніки маніпуляції та захищатися від їх негативного впливу як з боку студентів, так і викладачів. Адже, ознайомившись із такою інформацією та засвоївши прийоми маніпуляції і зумівши правильно їх використовувати у своїй педагогічній діяльності наснажуючи студентів на навчання, викладачі зможуть якісно покращити навчальний процес, зробити його кращим і ефективнішим. У свою чергу це матиме позитивний ефект на молодь і сприятиме розвитку її освітнього рівня.

Отже, використання засобів та методів маніпулятивного впливу відіграють вагомую роль в навчально-виховному процесі, а використання викладачами відповідних прийомів такого впливу проявляється в їхній педагогічній майстерності.

На основі огляду наукових досліджень про використання маніпулятивних прийомів впливу як невід’ємної складової педагогічної майстерності викладача в навчально-виховному процесі можна зробити висновок про те, що ця тема досліджується фахівцями різних наукових дисциплін і розглядається з різних сторін. Але, незважаючи на досить великий обсяг літератури, повноту і системність досліджень феномена маніпуляції – цю тему ніяк не можна вважати вичерпаною, адже аналіз наукових публікацій показав, що у проведених дослідженнях недостатньо представлений гуманістичний аспект маніпуляції в навчально-виховному процесі і ця тема потребує ще вивчення. Тому виникає потреба дослідити, які принципи та технології маніпулятивного впливу використовуються при взаємодії в системі суб’єктів навчально-виховного процесу з гуманістичною спрямованістю діяльності. Отже, подальшу роботу над даною проблематикою ми бачимо в продовженні

**ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА
ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА**

вивчення маніпулятивних дій в педагогічному процесі, що базуються на гуманістичних принципах.

1. Вознюк О.В. Головні аспекти розвитку особистості педагога: польський та український напрями дослідження / О.В. Вознюк // Українська Полоністика. – Житомир, 2013. – Вип. 10. – С. 150 – 158.

2. Волинець Н.В. Психологічні механізми виявлення та протидії маніпулятивним намірам у студентів / Волинець Наталія Валентинівна // автореф. дис. канд. психол. наук. – 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.; Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 20 с.

3. Діордіяченко О.В. Головні елементи педагогічної майстерності [Електронний ресурс]: / О.В. Діордіяченко – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NMIV_2009/Pedagogica/40652.doc.htm

4. Калінська О.П. Маніпуляція як невід’ємна частина педагогічної майстерності викладача / О.П. Калінська, Л.В. Цубов // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп’ютерних технологій в Україні: збірник тез за матеріалами VIII науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26 – 31 березня 2012 р./ Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів: Видавничий відділ навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету “Львівська політехніка”. – 2012. – С. 339 – 340.

5. Литвинчук О.М. Маніпуляції в педагогічному спілкуванні: технологічний аспект / О.М. Литвинчук // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: зб. наук. праць; за ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.ІІ. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 280 с. – С. 96 – 105.

6. Мешко О.І. Психологічна підготовка

майбутнього вчителя в контексті компетентнісного підходу / О.І. Мешко // Професійні компетентності та компетентності вчителя. (Матеріали регіонального науково-практичного семінару). – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В. Гнатюка, 2006. – 188 с. – С. 17 – 20.

7. Пелехатий О. Соціально-психологічні особливості маніпулятивної взаємодії суб’єктів навчально-виховного процесу / О. Пелехатий // Соціальна психологія. – 2005. – № 6 (14). – С. 133 – 143.

8. Самборська О.В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу / Самборська Олена Володимирівна // автореф. дис. канд. психол. наук. – 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи; Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К., 1997. – 21 с.

9. Синиця І.Е. Педагогічний такт і майстерність вчителя / І.Е. Синиця // Пер. з рос. К.: Педагогіка, 1983. – 248 с.

10. Степанов О.М. Психологічна культура, як компонент професійної культури вчителя / Степанов О.М., Коломієць Г.Г. – К.: Главник, 2007. – 120 с.

11. Табачек І.В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя / Табачек Ірина Володимирівна // дис. канд. філософ. наук. – 09.00.10 – філософія освіти; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2005. – 173 с.

12. Тарелкин А.И. Манипуляции в общении студентов и преподавателей / А.И. Тарелкин // Психология XXI века: Материалы международной Материалы Международной межвузовской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых специалистов – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. – С. 324 – 326.

13. Турбовский Я.С. Средства и методы педагогического действия / Я.С. Турбовский. – М.: Знание, 1980. – 96 с.

14. Шостром Э. Человек – манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / Э. Шостром // Пер. с англ. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2004. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2016

“Сьогодні – тільки один з багатьох, багатьох днів, які ще попереду. Але, можливо, всі ці майбутні дні залежать від того, що ти зробиш сьогодні”.

Ернест Хемінгуей
американський письменник та журналіст

